

Obnovování filozofie s Putnamem

Zemřel emeritní profesor na Harvardově univerzitě americký filozof Hilary Putnam, jeden z největších a nejvlivnějších myslitelů druhé poloviny minulého století. Srdce chicagského rodáka dotlouklo v Bostonu 13. března ve věku nedožitých devadesáti let.

TOMÁŠ
HŘÍBEK
filozof

Putnam byl patrně posledním příslušníkem silné generace, k níž patřili i u nás známí a překládaní autoři Donald Davidson (1917–2003) nebo Richard Rorty (1931–2007), kteří dominovali světové filozofii zhruba od šedesátých do devadesátých let. Profesor Putnam svým dílem zásadně proměnil filozofii jazyka a mysli, metafyziku a teorii poznání. Možná nejvíce je spojován s teorií *funkcionalismu*, podle níž klíčem k pochopení mysli je spíše její role než její konstituce či substance. V oblasti filozofie jazyka inicioval teorii jazykového významu zvanou *sémantický externalismus*, neboť lokalizoval význam promluvy nikoli v niterných stavech individuálního mluvčího, ale ve vnějších fyzických i sociálních faktech. Metafyzické implikace externalismu jsou tak radikální, že převrácení vzhůru nohama zažité způsoby myšlení, jež sahají až k Descartovi.

Kromě toho Putnam zásadní měrou přispěl k filozofii vědy a matematiky – i k matematice a matematické logice samotné – a k hodnotovým oborům jako etika či filozofie náboženství.

Mohli bychom být z ementálu

Na scénu Putnam vstoupil na začátku padesátých let – poté, co absolvoval doktorské studium u W. V. Quinea (1908–2000), jehož lze považovat za „otce“ americké filozofie druhé poloviny 20. století, a dvou Středoevropanů, Rudolfa Carnapa (1891–1970) a Hanse Reichenbacha (1891–1953). Uprchlíci před nacismem Carnap a Reichenbach přinesli do Ameriky logický pozitivismus, kdežto Quine byl již v té době nejdůležitějším kritikem této doktríny. Putnam se záhy vyhrnil jak vůči logickým pozitivistům, tak vůči Quineovi, ačkoli tyto vlivy navždy formovaly jeho myšlení. Na rozdíl od pozitivistů i Quinea se přiklonil k takzvanému *vědeckému realismu* čili názoru, že věda, zvláště fyzika, objevuje reálný svět nezávislý na našich teoriích.

Putnam přišel s návrhem, že mysl se vztahuje k mozku spíše jako program k hardwaru, čili že to podstatné na stavech mysli je jejich funkce, nikoli jejich konstituce

Skutečného průlomu se však Putnamovi podařilo dosáhnout během šedesátých let zvláště v filozofii mysli, v níž důmyslně využil poznatků z tehdy se etablojící teorie informačních technologií. Kolem roku 1960 byly dominantní dvě teorie mysli: behaviorismus asociovaný s logickým pozitivismem, který redukoval mysl na chování, a materialismus, který redukoval mysl na mozek. Putnam přišel s návrhem, že mysl se vztahuje k mozku spíše jako program k hardwaru, čili že to podstatné na stavech mysli je jejich funkce, nikoli jejich konstituce. Podobně jako digitální počítač lze teoreticky sestavit z libovolného materiálu, ani lidská mysl nijak konstitutivně nezávisí na onom typu mozku, který máme. Tuto myšlenku autor provokativně formuloval ve svém článku *The Nature of Mental States* (1967):

Sám sobě byl možná tím největším filozofickým protivníkem – Hilary Putnam...

FOTO WIKIPEDIA.ORG

„Mohli bychom být vyrobeni z ementálu a nezáleželo by na tom.“

Vtipy stranou, Putnamova teorie má tu zásadní výhodu, že připouští mentální život i u jiných bytostí a entit, než jsme my – u delfínů, Martanů, počítačů a dalších. Pro svůj důraz na funkci – spíše než na substanci či konstituci mysli – je Putnamova teorie známa jako *funkcionalismus* a její varianty jsou do dneška vlivné.

Význam není v hlavě

Zároveň byl ovšem též Hilary Putnam jedním z prvních kritiků *funkcionalismu*! Sebekritický postoj se stal pro něj typickým: mnohokrát zcela změnil názor na různé teorie, jež předtím sám inicioval. Tento obrat lze sledovat v sérii esejí ze sedmdesátých let, z nichž nejdůležitější je *Význam slova „význam“* (1975, česky 2007). V tomto epochálním textu navrhl Putnam myšlenkový experiment, jehož nesčetné varianty od té doby plnily stránky filozofických časopisů.

Představme si, že naše planeta má dokonalou dvojnici včetně veškeré fauny a flóry, pouze s tím rozdílem, že kapalina, která tam vyplňuje řeky a oceány a prší z nebe, není voda, ale substance s odlišným chemickým složením (nikoli H₂O, ale dejme tomu X₂Z). A představme si dále, že na dvojnici Země mám dokonalého dvojníka, který je mým duplikátem nejen ve fyzickém, ale i psychologickém smyslu, neboť řeknu-li já tady na Zemi, že „na stole je sklenice vody“, on vysloví na dvojnici Země stejně znějící větu: „Na stole je sklenice vody.“ Avšak – a to je klíčový bod Putnamova argumentu – výraz „voda“ znamená v každém z obou prostředí něco jiného: na Zemi označuje substanci s chemickým

složením H₂O, zatímco na oné druhé planetě substanci se složením X₂Z!

Čím si tento sémantický rozdíl vysvětlit? Rozhodně ne poukazem na nějaká fakta, jež platí o mně na rozdíl od mého dvojníka, protože podle zadání myšlenkového experimentu jsme fyzicky i psychologicky stejní. Zmíněný sémantický rozdíl zjevně závisí na faktech, jež jsou vůči oběma subjektům vnější – odtud název Putnamovy teorie: *externalismus*. V další argumentaci, kterou zde musíme ponechat stranou, Putnam tvrdil, že sémantické vlastnosti jazyka určuje kromě fyzického i sociální prostředí, neboť jazyk je společenská instituce, nikoli soukromý fenomén. Vyjádřeno Putnamovou okřídlenou frází: „Významy nejsou v hlavě.“ Následná diskuse o „fyzických“ a „sociálních“ variantách externalismu zaměstnávala většinu filozofů dalších nejméně dvacet let.

Putnamův komplexní argument se může jevit velmi ezoterický, ale ve skutečnosti lze jeho význam a dopad stěží přeceňovat. Implikuje totiž odmítnutí celé karteziánské tradice moderního myšlení, jež pojímala mysl i jazyk jako majetek individuálního subjektu. A protože se uvědomil, že funkcionalismus je rovněž jistou variantou karteziánské tradice, neváhal Putnam tuto svoji původní teorii mysli opustit – navzdory jejím shora zmíněným výhodám.

Mozek v kádi

Další významnou změnou v Putnamově myšlení, která stojí za zmínku, byl obrat od *vědeckého realismu*, k němuž se hlásil od padesátých do sedmdesátých let, k alternativní teorii, kterou nazval *interním realismem*. Zatímco ještě v článku *Význam slova „význam“* považoval *sémantický externalismus* za oporu pro *vědecký*

realismus, protože tvrdil, že denotáty jmen takzvaných přírodních druhů – což jsou výrazy jako „voda“, „tygr“ nebo „jilm“ – jsou determinovány esencemi takto označených substancí, jež jsou tudíž nezávislé na jazyce, později se přiklonil k názoru, že svět je do jisté míry naším jazykem a myšlením konstituován. Velmi vlivnou se v tomto směru stala Putnamova kniha *Reason, Truth and History* (1981), v níž nabídl další svůj známý myšlenkový experiment, nazvaný „mozek v kádi“.

Tento experiment nám může připomenout Descartův klasický skeptický argument, nebo možná scénář populárního filmu *Matrix*. Putnam se táže, jak mohu vědět, že nejsem mozek udržovaný ve funkčním stavu v jakési kádi a stimulovaný takovým způsobem, že v něm vzniká dojem, že je standardním způsobem vtělený v nějaké osobě obývající náš známý svět. Podle Putnamova názoru je tento scénář v jistém subtilním smyslu nekoherentní, protože mozek v kádi, izolovaný od nějaké jazykové pospolitosti, nemůže prostřednictvím výrazů obecného jazyka jako „mozek“ a „kád“ odkazovat k mozku a kádi. Nakolik tedy používám výrazy obecného jazyka, jejichž významy jsou fixovány fakty, jež mne přesahují, nemohu být mozem v kádi! Tento argument opět vygeneroval značný objem komentářů v odborných časopisech i monografiích.

Maoista i věřící žid

Zatímco až do sedmdesátých let byl Putnam filozofem pro specialisty, pišící o filozofii vědy a sémantice často za použití náročného logického symbolismu, později svůj záběr velmi rozšířil. Podobně jako Rorty začal například znovuobje-

vovat tradici pragmatismu čili domácí americké tradice veřejně angažované filozofie, a příležitostně dokonce komentoval dílo tehdy vlivných evropských intelektuálů Derridy či Foucaulta.

Zájem o politiku však nebyl pro Putnama úplně novým; již v šedesátých letech se silně angažoval v hnutí proti válce ve Vietnamu, nějaký čas bydlel se studenty v komuně a až do roku 1972 byl členem maostické Progresivní strany práce (jež se odštěpila od Komunistické strany USA). V tomto ohledu nepadlo jablko tak úplně daleko od stromu, protože Putnamův otec byl až do Chruščovova přiznání Stalinových zločinů v roce 1956 členem KS USA.

Putnamův ultralevicový aktivismus však neměl v té době sebemenší vliv na jeho teoretickou práci. Teprve od osmdesátých let začal systematicky psát o „hodnotových disciplínách“, jako jsou etika, estetika a náboženství. Významná je v tomto ohledu například sbírka esejí *Realism with a Human Face* (1990), v jejímž názvu je mimochodem zřejmá narážka na heslo pražského jara z roku 1968. Značné úsilí věnoval Putnam například důkazu souvislosti mezi hodnotami a fakty čili překonání propasti, kterou většina filozofů od Humea až po současnost viděla mezi „jest“ a „má být“.

Zhruba od poloviny sedmdesátých let se postupně začal aktivně zapojovat do židovských bohoslužeb, což se časem stávalo stále důležitější součástí jeho života

Posledním bodem, o němž stojí za to se zmínit, je Putnamův vztah k náboženství, konkrétně k judaismu. Ačkoli byl po matce žid, byl vychován sekulárně. Velmi dlouho však trvalo, než se to jakkoli projevilo i v jeho teoretických zájmech. Na začátku své knihy *Renewing Philosophy* (1992) Putnam připouští: „Když jsem v padesátých letech poprvé začal učit filozofii, považoval jsem se za filozofa vědy. Ti, kdo znají mé spisy z té doby, se mohou podívat, jak jsem smířil svou náboženskou stránku, která do jisté míry existovala již tehdy, se svým obecně materialistickým světonázorem v té době. Odpověď zní, že jsem je nesmířil. Byl jsem naprostý ateista, a zároveň věřící. Prostě jsem držel tyto své dvě části oddělené.“

To se změnilo téměř až na přelomu tisíciletí, kdy byl Hilary Putnam pozván, aby na Indiana University přednesl cyklus o židovském myšlení. Výsledkem je fascinující kniha *Jewish Philosophy as a Guide to Life* (2008), v níž kdysi „vědecký filozof“ přemítá nad duchovním odkazem moderních židovských myslitelů, jako jsou Franz Rosenzweig, Martin Buber a Emmanuel Levinas (a o možné relevance sekulárního židovského filozofa Ludwiga Wittgensteina pro judaismus).

Putnam a my

Ačkoli jsme národem, jehož filozofickou kulturu utvářeli především „kontinentální“ filozofové jako Heidegger či zmíněný Derrida, v posledních zhruba pětadvaceti letech se i u nás postupně prosazoval rigoróznější a formálnější styl filozofie, jehož čelným reprezentantem byl profesor Putnam. Originální příspěvky k tomuto pojetí filozofie u nás přinesli například Pavel Materna, Jaroslav Peregrin či Petr Kotátek. Posledně jmenovaný navíc se členy svého týmu na Filozofickém ústavu AV ČR již během devadesátých let minulého století organizoval sérii velkolepě zastoupených mezinárodních filozofických konferencí v Karlových Varech, z nichž ta poslední z roku 1998 byla věnována právě dílu Hilaryho Putnama.

Profesor Kotátek vzpomíná, že Putnam během své tehdejší návštěvy v Česku působil dojemem velmi skromného a plachého člověka, který nijak nezdůrazňoval svůj status filozofické superstar. V rámci pobytu se tu setkal i s tehdejším pražským rabínem Karlem Sidonem.